

ОЛЕНА ТЕЛІГА І ЛЕОНІД МОСЕНДЗ

Олена Теліга познайомилася з Леонідом Мосендзом 1922 року в Подєбрадах, яка у міжвоєнний період була своєрідною Меккою для українців-емігрантів.

16-літня тоді Олена Шовгенівна була на 9 років молодшою від Леоніда Мосендза, який приїхав до Чехо-Словаччини з уже повністю сформованим світоглядом. Як випускник учительської семінарії і досвідчений вчитель, він усе ж спершу був змушений закінчити матуральні курси реальної гімназії.

Спогади Гаврила Гордієнка по-своєму зафіксували матуральні курси в Українській Господарській Академії в Подєбрадах восени 1922 р. “Була там ще одна маленька дівчинка Оленка Шовгенівна, донечка першого ректора Академії Івана Шовгеніва. Це була справжня хохотушка, чи на викладах, чи й поза ними. Тому що ректорова доня, то ніхто й не відважувався припрошувати її до порядку. Був у нас на курсах наш староста на прізвище Росомаха, який пробував їй говорити пару слів, але вона прохотала йому в очі й на тому кінчалось. Пізніше й вона ходила за руку взявшись з Михайлом Телігою, який грав на бандурі й завжди виступаючи на академічних імпрезах чемно вставав і проголошував, що він буде грати, присвячується Олені Шовгенівні. В таких випадках по залі проходив смішок присутніх, а що робилося в душі дівчини хохотушки, не тяжко догадатися”¹.

У приватному житті члени родини Шовгенових спілкувалися між собою російською мовою: “...бачу ідуть проф. Шовгенів, ректор нашої Академії, з ним його дружина, доня, славна Леночка, пізніща Олена Теліга й син, і всі поміж собою завзято “цвенькають” по російському, бо син у них був “неукраїномовний”! Ага, думаю, тому то вас і понесло на лівий берег Лаби, де ніхто не ходить! Себто в національній колоні укр. народу, який перебуває в поході, родина Шовгенових іде не в ногу!”².

Згадає Гордієнко і про українських поетів, з якими зустрівся на матуральних курсах: безсумнівного націоналіста Євгена Маланюка, сухітника Юрія Дарагана. “Другим сухітником, але не в такій безнадійній фазі, був Леонід Мосендз, який ще протягнув до закінчення другої світової війни. Був стало сухенький, бліденький, але був винятково рухливий і в цілому колосальної енергії людина. В готелі імені короля Юрія, в якому якийсь час було приміщення Академії і Матуральних курсів була маленька, з тих

¹ Гордієнко Г. Під щитом Марса (Спогади). Том 2. Мої Подєбради (1922-1931). – Філядельфія, 1977. – С. 40-41.

² Там само. – С. 169.

найменших, які лише існують у світі, малпочка, її звали Фріцка. Вона була така рухлива, як і наш Мосендз, тому і його прозвали Фріцкою, за що він зовсім не збирався гніватися!”³

Спогади ще однієї “подебрадчанки” про цей період доповнюють портрет: “Мосендз був [...] дуже рухливий, швидко бігав з одної аудиторії до другої; взагалі темпераментом він був холерик. Через те, а також через його худість, ми прозвали його “холерним вібріоном”, або, для скорочення, просто “холерою”, але він не ображався. Мосендз мав міцне почуття гумору, сам сипав дотепами як з рукава, при чому ці його дотепи не завжди були безвинні”⁴.

Леонід Мосендз кінчав Подебрадську академію разом з Михайлом Телігою. Як твердив біограф Олени Теліги – Олег Штуль, саме Михайло познайомив її, – тоді ще Леночку Шовгенівну, – з Василем Куриленком, Леонідом Мосендзом, Євгеном Маланюком, Юрієм Дараганом та іншими. Маючи здобутий раніше педагогічний досвід, Мосендз радо давав уроки для дітей професорського складу УГА: Лисянських, Чернявських, Вікула, Садовського, Чередіва, Івасюка, Коберського, Олени Шовгенів. Він допоміг Олені підготуватися за рік до матури, яку вона склала 1924 р. “Олена має незвичайну пам’ять і великі здібності та поміч Леоніда Мосендза, до того ж амбіцію осягнути мету. І за рік складає матуральний іспит з дуже добрим вислідом”, – писав Штуль⁵. Наталя Ливицька-Холодна, згадуючи про свої зустрічі з Оленкою, тоді ще російськомовною дівчинкою, каже, що Леонід Мосендз, який підготовляв її до матури, немало зробив у справі її українізації⁶.

Оскільки обоє – і Мосендз, і Теліга, – були в українській справі неофітами, – як і багато інших українських письменників і політичних діячів того дивовижного часу, – вона означала для них дуже багато. Відомо, що зроблений свідомо національний вибір важить більше, ніж природжена національність. А для Олени стала згодом одним із головних критеріїв у її ставленні до людей. Вона часто перевіряє себе й інших “на українськість”, і зрештою доводить її справжність своїм життям.

З Леонідом вони залишились друзями на все життя. Вже коли Олена жила у Варшаві та по польських селах, а Леонід у Словаччині, вони відновили контакти й почали інтенсивно листуватися. Неясно, з чим саме пов’язана трирічна перерва у спілкуванні⁷, і

³ Там само. – С. 42.

⁴ *Подебрадчанка*. “Новітній Берладник” (Літературні Подебради – Леонід Мосендз) // *Визвольний шлях*. – 1959. – № 12. – С. 1355-1360.

⁵ Олена Теліга. Збірник / Редакція і примітки О. Ждановича. – Детройт-Нью-Йорк – Париж, 1977. – С. 167.

⁶ *Ливицька-Холодна Н.* Спомин про короткий період життя Олени Теліги // *Сучасність*. – Мюнхен, 1990. – Жовтень. – Ч. 10. – С. 81.

⁷ Марта Скорупська пише у примітках до листів О. Теліги, що незрозуміло, чому Мосендз почав писати до Теліги щойно через 3 роки після того, як вона виїхала до Польщі у 1929 р., хоча, як відзначають усі біографи Теліги, між ними існувала тісна приязнь за часів її життя в ЧСР. Надія Миронець, натомість, припускає, що

чи була вона. Ще в січні 1932 р. Мосендз пише Донцову, що тому щастить на поеток, зокрема, виділяє Телігу, з якої ще може бути “коляска”. З листів Мосендза цього часу видно, що робота “на пана” й важкі життєві обставини, які призвели до загострення хвороби, не залишали йому надто багато вільного часу для спілкування з друзями. Як виникає з листів Олени Теліги, поновились їхні контакти навесні 1932 р., можливо, після того, як Мосендз прочитав Оленину поезію в “Літературно-науковому вістнику”, – у травні: “Мосендз пише з санаторії. Одержала перший лист від нього з приводу свого вірша “Чоловікам”, а тепер він взагалі мені часто пише хороші, теплі, листи”⁸. У цих “метрових листах”, – а Мосендз нерідко писав на довгих вузьких смужках паперу, – було “багато тепла, іронії, філософії і містицизму. Цілість така, що в мене голова пухне і доводиться йти і десь на траві трохи поспати”, – зізнавалась Олена приятельці⁹.

Як вимогливий учитель, Мосендз завжди піклувався про духовне зростання Олени, цікавився її творчістю, турбувався тим, що через несприятливі життєві обставини вона так і не здобула диплому про вищу освіту. Виправдовуватися несприятливими обставинами життя він вважав проявом слабкості, негідним справжньої людини. “Носити власне серце в руках як “гостію” – це думаю мало. Але вона ще дуже молода. І у неї є ще великий плюс, що зараз має тяжке життя. Це запорукою, що з неї не буде таке “цьвірінькало” як Левицька”¹⁰. Підкреслимо цей парадокс: великий плюс, що зараз має тяжке життя.

Це дуже характерне для Мосендза зауваження романтика-максималіста, в якого діло повинно повністю співпадати зі словом, підтвержене, зрештою, усім його життям. Недарма ж серед його улюблених героїв були Лойола, Жанна Д'Арк і Григорій Сковорода. Його ідеалом був аскетизм, вважав, що аскети не повинні пускати до своєї душі нічого крім ідеї. “Такими були всі аскети. В літературі Фльобер, в науці – Муасан, в філософії Паскаль, в політиці Штайн. Лише аскетам належить майбутнє й лише вони ведуть життя за собою”¹¹. З цього безкомпромісного максималістського наставлення до себе й до інших виникає також трохи кумедна ситуація заочного знайомства Мосендза з Юрієм Липою.

цієї перерви могло й не бути і просто йдеться про перший лист, отриманий нею на селі: “Адже ЛНВ з публікацією вірша “Мужчинам” вийшов у квітні 1932 р., перед самим від’їздом О. Теліги на село, і навряд чи Л. Мосендз знав би її сільську адресу, якби вони не листувалися перед тим три роки” (Олена Теліга. Листи. Спогади. 2-е видання. – Київ, 2004. – С. 53).

⁸ Лист О. Теліги до Н. Лівницької-Холодної з 22 травня 1932 // Джерела до новітньої історії України. – Т. 3. – Матеріали до новітньої історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857-1933. Ред. Б. Струмінський, М. Скорупська у співпраці з Е. Касинцем, Н. Лівницькою-Холодною. – Нью-Йорк, 1992. – С. 555. В листі йдеться про вірш Теліги “Мужчинам”, опублікований у “Літературно-науковому вістнику” (далі – ЛНВ). – 1932. – Кн. 4. – С. 333.

⁹ Лист О. Теліги до Н. Лівницької-Холодної з 4 червня 1932 // Джерела до новітньої історії України. – С. 561.

¹⁰ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 2 вересня 1934 // БНВ. – АД. – V.3. Частина листів опубл.: *Сварник Г.* Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931-1934 роки // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX: Праці Філологічної секції. – С. 479-541.

¹¹ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з [листопада] 1935. Після переліку прізвищ рукою Донцова дописано: “Наполеон”. Лист не опублікований.

Мосендз звернувся до Олени, думці якої безперечно довіряв, з проханням написати “об’єктивно”, чи сам Липа, віршами якого він так захоплювався, “такий же хороший, як його творчість. Розумієш, яке важке завдання він дав мені, – скаржитися Олена приятельці, –Відписала я йому, що він, Ю. Липа, людина хороша, цікава, вартісна, але по іншому як його вірші. Менш тверда, менш цільна і пряма.

Леонід дуже засумував, що його ідеал не такий, яким він його уявляв, і покинув думку написати йому листа, хоч я і ражу це зробити. Ах Липа, Липа, скільки він розчарувань приносить своєю особою! Хоч все-ж я певна, що він дуже хороший, а все що має недоброго, це вже все зайве, наносне”¹².

Це ще був час, коли Липа бував у Теліг у Варшаві, плекали спільні творчі задуми і втілювали їх у життя. Наприклад, Юрій Липа пише до Донцова 30 грудня 1933 р: “недавно був я в пп. Телігів, був там і п. Чехов[ич]¹³. – Обговорювали план влаштування вечора “вістниківців” у Варшаві”. Жваве листування про це тривало й 1934, але вже 1935 року вийшла брошура Ю. Липи “Бій за українську літературу”, в якій він закидав Донцову брак “позитивної доктрини” української нації та сіяння розбрату. “Націоналізм” Донцова він називає порожнечою і втечею в доктрину”¹⁴.

В полеміку вступили часописи “Назустріч” і “Ми”, підтримуючи Липу, а у “Вістнику” на закиди, сформульовані в цій брошурі, по-різному зреагували також колишні колеги – поети “вістниківської квадриги”. Різко негативно Леонід Мосендз¹⁵ та Олена Теліга – невеликою, але гострою рецензією, де закинула Липі невдячність до “Вістника”, який його виховав, і до його редактора, захищаючи якого, вона відповідає на Липине звинувачення: “Чи дійсно Донцов не терпить біля себе індивідуальностей? Ні, він терпить біля себе л и ш е і н д и в і д у а л ь н о с т і . Натомісць не зносить людей, що мають 40 думок і 40 переконань. І ніодного окресленого”. Очевидно, що необхідність дати відсіч Липі об’єднала обох і їх реакція була радикально окресленою.

До “Вістникової квадриги” їх обох, поряд з Євгеном Маланюком та Олегом Ольжичем, зарахував ще один вістниківський автор, поет-неокласик і майстерний літературний критик Юрій Клен¹⁶. Відповідаючи на пропозицію Донцова 12 квітня 1935, він дуже радо погодився написати “статтю про чвірку поетів (Мосендз, Ольжич, Теліга, Маланюк). Отже можете від мене сподіватись її в якнайскоршому часі. Вона виходитиме з

¹² Лист О. Теліги до Н. Лівницької-Холодної з 22 травня 1932 // Джерела до новітньої історії України. – С. 555.

¹³ Очевидно, йдеться про Євгена Чеховича – секретаря Української студентської громади у Варшаві (1927 р.)

¹⁴ Липа Ю. Бій за українську літературу. – [Варшава], 1935. – С. 24.

¹⁵ Маргіналії до “Української доби” Юрія Липи // Вістник. – 1936. – Вересень. – Кн. 9. – С. 728 – 730.

¹⁶ Клен Ю. (О. Бурггардт). Ще раз про сіре, жовте, і про Вістникову квадригу // Вістник. – 1935. – Кн. 6. – С. 419-426.

засад, що їх виклав Маланюк у своїй останній статті, хоч і не матиме полемічного характеру”¹⁷.

Цікаво, що після статті Клена про “квадригу” Мосендз написав Донцову, що боїться посилати свої вірші, бо “вправи Мухина в “Сам[остійній] Думці” й Ю. Клена в “Вістнику” (Квадрига) мене налякали: побачив, що чого доброго стану ще “достоянъем доцента”, як писав Гумільов”¹⁸. Справді, ці статті закладали основу літературно-критичних досліджень “вістниківства” як школи.

Мосендз завжди підтримував Олену в її творчості. Після чергового критичного нападу на “Вістник”, він пише Донцову: “Навпаки! З дамами-поетками Ви щастя маєте. Коли Телігу “лають” – значить з неї ще буде (чи може бути) “коляска”. (Вибачте, каламбур). Гірше, звичайно, що Н. Лівицька всім подобається”¹⁹. Як бачимо, він завжди протиставляє вірші обох поеток. Зрештою, вимогливо ставиться до жіночої творчості взагалі: “Олена Телігова мені чомусь не пише, хоч в останньому листі писала, що багато читає й пише. З неї таки будуть люди, як не помре на загальну бабську хворобу: духовне ледарство. Це – доля більшості жінок, що подають надії”²⁰. Від Олени він довідувався новини з літературного світу. Мосендз висловлює дуже цікаві міркування про вірші Олени й жіночу поезію загалом: “Давно вже не одержував од Вас листа, й тепер-но від п. Лени довідався, що від 14-го ц.м. Ви знаходитеся поза Льво[во]м. [...] Вірші п. Лени були цілковитим сюрпризом. Це щось надзвичайного, як по техніці, так по змісту й гармонійному з’єднанні одного з одним. Зверніть увагу, що вірш зовсім не бабський! Його писала та сторона душі, що спільна обом полам. Як вона зветься – не знаю. Але я її зву андрогинною, у Плятон[івському] сенсі. Я був давно не писав п. Лені, але після “Подорожнього” зараз же вшкварив натхненну реляцію. Дай їй Боже! Щастя, що не змерзає на “бабській точці” як Левицька²¹. Та до сивого волосу буде виставляти напоказ анемічну *Weiblichkeit*²² своєї поезії. Цього я боявся й у п. Лени. Поки, здається, мої побоювання не виправдалися”²³. Видно, погоджуючись з редактором, листа якого не маємо, він підтверджує: “Так, Ви маєте рацію, що Лена Т[еліга] росте. Дай їй Боже! На неї можна покладати велику надію здається. Чого має багато – це енергії”²⁴.

¹⁷ Лист О. Бурггардта до Д. Донцова з 12 квітня 1935. Опубл.: *Сварник Г.* Наймолодший з “п’ятірного грона” – Освальд Бурггардт (Юрій Клен). Листи до Дмитра Донцова // *Українські проблеми.* – Київ, 1999. – Ч. 1-2. – С. 177-219.

¹⁸ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з січня 1936. Лист не опублікований.

¹⁹ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 7 січня 1932.

²⁰ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 27 жовтня 1932, Рудниця.

²¹ Йдеться про Н. Лівицьку.

²² Жіночність (нім.)

²³ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з липня 1933, Братіслава.

²⁴ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 3 вересня 1933.

Відомо, як “вістниківські” автори, серед яких не було багатих людей, намагалися підтримувати Моседза, якому через недугу, доводилось особливо скрутно. Теліга, якій теж не переливалося, все-таки завжди допомагало йому, про що свідчить лист Мосендза, який намагається повернути їй борг: “Я дуже Вас попрошу, пане Докторе, про одну річ. Я винен пані Олені 20 золотих. Якби Ви були так ласкаві й у рахунок моїх гонорарів (якщо такі передбачуються) віддати від мене цей борг, бо звідси це робити незручно, а в листі посилати – не завше можна. Та Ви розумієте”²⁵. Він турбується, коли довго не отримує від неї листів: “Давно щось не писала п. Олена. А те що писала – видко, що дуже заклопотана. Що вона робить?”²⁶.

“Дуже мені сподобались вірші п. Лени”²⁷. Але “хорошо, только мало”, казав дякон. Та може тому й добре, що мало”²⁸ – оцінює вірш Теліги “На п'ятім поверсі”, опублікований в останній книзі “Вістника” за 1934 рік. Радить Донцову більше залучати Олену до співпраці: “Та хай візьметься сама за себе, ц. т. хай більше працює, якщо може. Й не сушить себе критикою “оних йолопів”²⁹, на яких не вистачить цілого Брема, розділу плазунів”³⁰. Як тільки місяць немає листа від Олени, він починає непокоїтись: “П. Лена чомусь мовчить і не відповідає мені. Але її річам я все радий. Останні добрі”³¹.

У свою чергу, Олена Теліга, порівнюючи його з Липою і Маланюком, зауважила в одному з листів: “Один Мосендз, і я за це дуже ціную його, залишився ідеалістом у своєму тяжкому життю”³². Вона також високо цінувала його літературну творчість. Коли Мосендз взявся за створення вимріного вінка сонетів, про який написав Донцову: “Ще посилаю Вам “вінок сонетів”³³. Теж давно мріяв написати. Починав кілька разів, але не усвідомлював собі всіх труднощів праці, головно ж необхідности тої якости, що німці звать “eiserne Sitzfleisch”³⁴. Тому я, уважно поставившись до напівсерйозної методи Е. Пое, якої він вжив при писанні свого “Ворона”, вирішив іти подібним же шляхом. Продумавши тему, я написав її перш за все прозою (ще торік у санаторії), опісля розбив на 14 часток і кожну з них зконцентрував в окремий рядок сонету, одержавши так рядкі керуючого сонету, які знов зробив чоловими для решти 14 сонетів. Праця єгипетська. Але

²⁵ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 20 грудня 1933.

²⁶ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з січня 1934.

²⁷ Теліга О. На п'ятім поверсі // Вістник. – 1934. – Кн. 12. – С. 857.

²⁸ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 1 січня 1935. Лист неопублікований

²⁹ А. Крижанівський у рецензії на грудневу книгу “Вістника” за 1933 р., об’єднавши три вірші Теліги в один, закинув їй невірність рими, назвав поезію “альбомною”, покликаною викликати “мелодраматичний ефект”, тощо. Потім ці закиди майже дослівно повторив Ю. Шерех-Шевельов.

³⁰ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з лютого 1934.

³¹ Очевидно, йдеться про вірші О. Теліги з червневої книги “Вістника” 1934 р. “Гострі очі розкриті в морок...” і “Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом...” // Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 20 червня 1934.

³² Лист О. Теліги до Н. Ливицької-Холодної з 9 серпня 1932 // Джерела до новітньої історії України. – С. 604.

³³ Мосендз Л. Юнацька весна (вінок XV сонетів) // Вістник. – 1934. – Кн.4. – С.241-246.

³⁴ Залізна посидючість (нім., перен.)

хай!”³⁵, – Олена емоційно відгукнулася з цього приводу: “Леонід пише тепер вінок сонетів (15!), який має бути присвячений якійсь панні. Страждаю за нього, бо це-ж треба 21 однакових рим!! На це здібний лише Мосендз”³⁶.

Невипадково одна з кращих поезій Теліги присвячена саме Мосендзові. У вірші “Лист” 1936 р. тонко вхоплено різницю їхніх світовідчужань: “Твоє життя – холодний світлий став...”, їй, натомість, пророчо ввижалося інше: “життя хитнеться й відпливе / Мов корабель у заграві пожежі!”³⁷ Про цей вірш багато пишуть як про антитезу обох поетів. Проте уважне прочитання дозволяє побачити за зовнішнім протиставленням і багато спільного. Спільним було максималістське ставлення до творчості, до справи, врешті-решт до життя та інші риси, притаманні “поетам-вістниківцям”.

І коли життя Олени хитнулося й відплигло в Києві, “мов корабель у заграві пожежі”, Мосендзові залишалося ще шість років “зимного умирання” й поневірянь по шпиталях і таборах чужини³⁸.

Опубл.: *Сварник Г.* Олена Теліга і Леонід Мосендз / *Сварник Галина* // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації. Матеріали наук. конф. 22-23 вересня 2006 року. До 100-річчя від дня народження Олени Теліги. – Київ, 2006. – С. 112-116.

³⁵ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з липня 1933, Братіслава.

³⁶ Лист О. Теліги до Н. Ливицької -Холодної з 22 липня 1933.

³⁷ Теліга О. Лист // Вістник. – 1936. – Кн. 11. – С. 779-780.

³⁸ Помер Леонід Мосендз 13 жовтня 1948 р. в туберкульозному санаторії у Швейцарії.